

Karl R. POPPER: Hľadanie lepšieho sveta.

Prednášky a state.

ARCHA 1995, 229 s.

*"Možno máš pravdu ty a možno sa ja mýlim.
A keď sa nám azda aj nepodari definitívne
rozhodnúť, kto z nás dvoch má pravdu,
zostáva nám predsa len nádej, že po
takejto diskusii budeme problémy vidieť
trochu jasnejšie."*

Karl R. Popper

*"Je lepšie utrpieť krivdu,
ako krivdu spôsobiť."*

Sokrates

Jedným z mnohých veľkých zdrojov ľudského šťastia je neočakávané pochopenie nejakej novej črty tohto nepochopiteľného sveta, v ktorom žijeme, a našej nepochopiteľnej roly v ňom - napísal Sir Popper pred štvrtstoročím vo svojej *Intelektuálnej autobiografii*. Pre jeho prístup k svetu bolo charakteristické presvedčenie, že všetci - hoci len málo, môžeme do tohto sveta niečim prispieť. Bol si vedomý aj toho, že minulosť i budúcnosť sú celkom otvorené našim domnienkam, veril však, že máme dostatočnú skúsenosť, aby sme budúcemu svetu ľudí dali podoby, ktoré budú lepšie zodpovedať našim túžbam a predstavám.

Popper nebol prvý, kto *hľadal lepší svet*. Hľadali ho mnohí, v dávnej i celkom nedávnej minulosti a hľadáme ho aj dnes. Len málokto však dokázal čo i len tušiť niektorú zo zákrut ciest, ktoré k nemu vedú, ak vôbec nejaké vopred jestvujú. V tomto hľadaní sa objavilo mnoho *právd* - a koľko bojov za ne! Nie, Popper nebol prvý, kto hľadal lepší svet. Pred všetkými, ktorí boli pred ním, mal však jednu špecificky *popperovskú* výhodu - usiloval sa pochopiť, v čom a prečo sa tí pred ním mýlili. Vedel, že - aspoň väčšina z nich - nechceli klamať ani seba, ani iných, že ich úsilie o *lepší* svet viedla naozaj úprimná snaha zmeniť ľudské pomery k lepšiemu. A predsa svet, ktorý nastoľovali, bol napokon pravým opakom toho, čo skutočne chceli.

Popper *neveril vo vieru* (na rozdiel napríklad od W. Jamesa), veril však, že lepší svet môže byť dôsledkom uváženého činu, ktorý nemôže a nesmie byť plodom historicistických mýtov *veľkých chýb veľkých* prorokov. Poučený kritickým štúdiom názorov svojich predchodcov, vo filozofii vedy i v politickej filozofii kládol dôraz na etické a epistemické východiská, ktoré dokázal spojiť vo svojom univerzálnom *kritickom racionalizme*. Ako je však možné hľadať *lepší* svet, keď téza, že nič nevieme, je myslená vážne? Čiastočnú odpoveď predstavuje ním samým zostavený súbor prednášok a článkov, ktorý vyšiel v slovenskom preklade Almy Münzovej pod

vedeckým redaktorstvom P. Michaloviča a M. Marcelliho vďaka naozaj ambicióznemu edičnému programu vydavateľstva Archa.

Popperovo *Hľadanie lepšieho sveta* je ukážkou toho najlepšieho, čo tento *Sokrates dvadsiateho storočia* napísal. Ak by sme v tejto naozaj živo a jasne napísanej knižke hľadali - v porovnaní s myšlienkami jeho hlavných prác - skutočne nové myšlienky, hľadali by sme márne. Ide skôr o syntézu, myšlienkové spojivá a premostenia veľkých tém jeho filozofie vedy, sociálnej a politickej filozofie a reflexie aktuálnych problémov doby, ku ktorým sa neváhal vyjadriť s jemu vlastnou ostrosťou a jasnosťou. Kniha je rozdelená do troch častí (O poznaní, O dejinách a Z najnovších prác...), ktoré akoby sledovali vývin jeho skutočných teoretických záujmov tak, ako sa im venoval počas svojho dlhého tvorivého života. Je uvedená autorovým *zhrnutím namiesto úvodu*, v ktorom konštatuje, že každý organizmus je *trvale* zaujatý riešením problémov, ktoré vznikajú z hodnotenia jeho stavu a okolitého prostredia, ktoré sa pokúša zlepšiť. Sme odsúdení k večnému nepokoju, k večnej nedokonalosti, k večnému hľadaniu v nádeji, že si tým zlepšime podmienky života. Robíme však chyby, nie zámerne, nie vedome, robíme ich jednoducho preto, že sme *omylní*. S omylnosťou musíme počítať vždy, keď ide o to, aby sme menili stav nášho vedenia i žitia. A tolerancia, ak dokážeme byť kritickí a sebakritickí, je jej nevyhnutným následkom. Mýliť sa je ľudské, všetci sa dopúšťame chýb, odpusťme si preto navzájom svoju *hlúposť* - akceptovaním a vyhľadávaním kritiky a *kritického pluralizmu*, ktorý je však pravým opakom Feyerabendovho relativistického a postmoderného *anything goes*.

Poppera považovali mnohí za *rytiera pravdy*, čo vôbec nemal byť len lacný *epiteton ornans*. Jej hľadaniu venuje prvú časť recenzovanej práce - nazval ju *O poznaní*. Ľudské poznanie je hľadaním pravdy, nie istoty - tú dosiahnuť nemôžeme. Najmä preto, že "nikdy si nemôžeme byť celkom istí, či sa nemýlime" (s. 12). Fallibilitu nášho poznania Popper vyjadruje štvorverším z Goetheho Fausta, k zmyslu ktorého sa hlási:

*Teraz tu biedny blázon som
a múdry ako pred časom...
A vidím: nič neviem, nepoznám!
To spaľuje mi srdce priam.*

Z Platónovej *Obrany Sokratovej* - najkrajšieho filozofického spisu, aký poznal, Popper pripomína svojmu čitateľovi, že najmúdrejší spomedzi ľudí je ten, kto dospel k poznaniu, že v skutočnosti nijakou múdrosťou nedisponuje. Sokratovo srdce *zhorelo* v poznaní, že nemôžeme nič vedieť, a predsa trpelo nespĺniteľnou túžbou *všetkých opravdivých vedcov*: prezvedieť sa, *aký je vnútri sveta tmel!* Sme teda nedobrí žiaci Sokrata, ak sa, napriek všetkému pokúšame vedieť stále viac a viac? Nie - odpovedá Popper. Len sa musíme *uspokojiť, že naše vedenie navždy zostane domnienkou*, hypotetickým vedením. Dôrazne odmietol predpoklad "autoritárskeho postoja k problému ľudského poznania" (s. 50) - postulát kritického racionalizmu a postulát *istého*,

autoritatívneho poznania sa vylučujú. Na otázku stupenca autoritatívnych zdrojov poznania - "Odkiaľ to vieš, aký je zdroj, základ tvojho poznania?" - Popper odpovedá: "Veď vôbec nehovorím, že niečo *viem*: Svoje tvrdenie som vyslovil iba ako *domnienku*, ako hypotézu. Nechceme sa ani starať o zdroj alebo zdroje poznania, z ktorých moja domnienka azda vytryskla. Existujú mnohé možné zdroje a naskrze nie všetky sú mi jasné. Navyše pôvod a zrod majú len máločo do činenia s pravdou. Ale ak ťa zaujíma problém, ktorý som sa pokúšal svojou domnienkou riešiť, potom mi môžeš preukázať službu. Pokús sa kritizovať ich podľa možnosti čo najostrejšie a najintenzívnejšie, a keď si vieš vymyslieť experiment, ktorého výsledok podľa tvojej mieny vyvracia moje tvrdenie, som ochotný pomôcť ti pri tomto vyvracaní potiaľ, pokiaľ to bude v mojich silách" (s. 53). Tušíme *nezmerateľnosť nášho nevedenia* - nie ako dôvod k rezignácii, ale ako výzvu, ako *agens* kritického posudzovania všetkého, čo sa chceme o svete dozvedieť. Kognitívny kvietizmus je dôsledok negatívnej skepsy, nie je produktom kritického racionálneho postoja.

Poppera zaujímali *objektívne kritické rozumové dôvody*, ktoré vedú k tomu, že dávame prednosť jednej teórii pred druhou. Najväčším emergentným krokom, ktoré život a vedomie doteraz urobili, bolo vynájdenie *ľudskej* reči, najmä *opisných viet*, ich zobrazovacej funkcie. Vety, ktoré *opisujú* istý stav vecí, môžu, ale nemusia byť pravdivé - celé ľudské poznanie a jeho problémy sú spojené so zobrazovacou funkciou ľudskej reči. A nebolo by možné riešiť ich, ak by neexistovala aj *argumentatívna* funkcia reči - schopnosť kritickými argumentmi preskúmať objektívnu pravdivosť našich vlastných teórií (s. 28). Celá Popperova epistemológia je rozpracovaním *argumentatívnej* funkcie reči a dôsledkov, ktoré z nej vyplývajú. Len na úrovni zobrazovacej a argumentatívnej funkcie reči sa mohla objaviť kritika, selekcia, *vedomý výber*. Metodológia falzifikacionizmu je kritickým racionálnym rozpoznávaním omylov, predsudkov, *ne-pravdy*. Ak nie sme schopní poznať *konečnú* pravdu, neobyčajne dôležitým sa stáva rozpoznanie toho, čo nie je pravdivé. To nie je negatívna metodológia (ako sa vyjadril W.V. Quine) - to je *kritická cesta* odstraňovania omylov a predsudkov. *Utváranie skutočnosti* je našim dielom, vzniká Svet 3, ktorý nás individuálne presahuje, v ňom sa objektivizuje ľudský duch, naše sny, naše ciele, naše predstavy o *lepšom svete*.

Veda je stálou témou úvah K. Poppera. Zaujímajú ho jej dimenzie civilizačné, kultúrne a sociálne, zaujíma ho však predovšetkým *spôsob jej existencie*. V intenciách svojich známych prác sa aj v nami posudzovanej práci nespreneveril svojim predchádzajúcim názorom - mnohými odmietanými, mnohými obdivovanými a prijímanými. Skutočným kritériom vedeckosti je iba jedno - *kritizovateľnosť, racionálna kritika* (s. 58). Bez nej by veda *nežila*, problémy by sa neriešili, prevládol by dogmatizmus a pýcha nad rastom a pokorou. Vedecká kritika je formou uplatnenia regulatívnej idey pravdy, len ona dokáže odlíšiť vedu od mýtu, poézie, umenia, ktoré sú azda rovnako *tvorivé*, nie sú však vedou. Tá má iné formy vlastnej existencie a vývinu. Dejiny vedy sú *dejinami ideí* (s. 63), s ktorými sa však musí *kriticky pracovať*. Duch vedy sa zmenil, veda sa *kolektivizuje*, jej podoby však budú aj naďalej určovať *osamelí bežci* a ich myšlienky. To, čo však ostane, je *kriticistické*

stanovisko spoločné *všetkým*, teda prírodným i sociálnym, formálnym i faktuálnym vedám. Objektivita v prírodných i sociálnych vedách sa zakladá výlučne na kritike a "najdôležitejšia funkcia čisto deduktívnej logiky je funkcia organonu kritiky" (s. 78). To všetko je však možné len vtedy, ak "nebudeme predstierať, že vieme" (s. 89) a budeme sa vyhýbať *veľkým slovám*, t.j. bojovať proti *prázdny* slovám, intelektuálnej neskrupnosti a domýšľavosti. Sú presným opakom kriticismu ako tmelu, ktorý drží vedu *pohromade*.

V časti *O dejinách*, teda v druhej časti *spisu návratov*, sa Popper venuje svojej naozaj obľúbenej téme. Jeho *Otvorenú spoločnosť* i *Biedu historicizmu* možno chápať ako spisy o filozofii dejín. V *Hľadaní lepšieho sveta* sa však venuje trochu iným problémom, s dejinami však úzko súvisia. Napríklad významu a *moci* knihy pre kultúrny a civilizačný vývin - pochopil to už Platón, keď navrhol zakázať publikovanie Homéra. Popper bol presvedčený, že s prvou publikáciou v knižnej podobe, s dielom Homérovým, "sa začala európska kultúra vo vlastnom zmysle" (s. 100). Ak však chceme odpovedať na otázku o pôvode európskej kultúry, treba prekročiť tento rámeček, aj keď je naozaj dôležitý. Popper sa zmieňuje o opakovanej *zrážke kultúr* - výsledkom je spoločnosť "najslobodnejšia, najspravodlivejšia, najľudskejšia, najlepšia zo všetkých, ktoré poznáme z ľudských dejín ... preto, lebo je najschopnejšia sama seba zlepšovať" (s. 108). Lepšie chápeme, prečo bol Popper *optimistom*, v tejto súvislosti však nie celkom rozumieme dôvodom, prečo v tomto *melioristickom* ťažení pozabúda na svoj kritický racionalizmus.

Popper nepoprel svoj obdiv ku Kantovi, aj keď sa za kantovca nepovažoval. Vo dvoch štúdiách obsiahnutých v *Hľadaní lepšieho sveta* vyzdvihoval však jeho kultivované osvietenstvo a ideu sebaoslobodenia prostredníctvom vedenia, hlavnej témy Kantovho osvietenstva. "Kant ukázal, že človek je slobodný: *nie* preto, lebo sa narodil slobodný, ale preto, lebo sa narodil s bremenom - s bremenom zodpovednosti za slobodu svojho rozhodovania" (s. 124). Aby to však dokázal, musí mať "odvahu používať svoj rozum" (s. 125) - čo je heslom osvietenstva. Slobodou ako *zodpovednosťou* a vedením ako *kritickým úsudkom* sa môžeme napokon priblížiť k tomu, čo sa nazýva *zmyslom* života: "zmysel života nie je niečo skryté, čo v živote môžeme nájsť alebo objaviť, ale čosi, čo sami môžeme svojmu životu dať" (s. 126). V tejto súvislosti Popper - kofký už raz - opäť a novými argumentmi, vyvracia historicizmus a práve jeho odmietnutím postuluje možnosť *lepšieho sveta*: "neviem, čo prinesie budúcnosť a neverím tým, ktorí si myslia, že to vedia; môj optimizmus sa vzťahuje iba na to, čo sa z minulosti a prítomnosti možno naučiť; a vzťahuje sa aj na to, že mnohé bolo možné a je možné, dobré aj zlé; a že nemáme dôvod vzdať sa nádeje a práce v prospech lepšieho sveta" (s. 131).

Popper bol jedným z tvorcov moderného liberalizmu v millovskom duchu. Nezabudol naň ani v *Hľadaní lepšieho sveta* - uvádza osem hlavných téz liberalizmu, učenia *skôr evolučného ako revolučného*. Skutočne demokratická spoločnosť, ak máme na mysli spoločnosť *západného* typu, nemôže byť liberálna. Popper tu príliš neteoretizuje, neuvažuje striktné politologicky, uvádza argumenty v prospech liberálnej demokracie, poukazuje však aj na jej ohraničenia a paradoxy.

Úvahy o dejinách Popper zavŕšuje náčrtom *objektívnej teórie historického porozumenia*. Vracia sa v ňom k explikácii sveta 3, ktorý "nie je fikciou, ale existuje *skutočne*" (s. 151), čo si ľahko uvedomíme, keď si spomenieme, ako *mohutne* - najmä v poslednom storočí, pôsobí cez svet 2 na svet 1.

Popperovo *Hľadanie lepšieho sveta* je uzavreté výberom štúdií z *najnovších prác - pokradnutých z kadečoho, z toho i onoho*. V prvej čitateľovi prezrádza, *ako vidí filozofiu*. V čase vášnivých sporov o povahu a charakter filozofie, v dobe najrôznejších *obratov* a výpadov proti metafyzike, v čase analytických a postmoderných *redefinícií* filozofie sa Popper drží *statočne* - zostáva konzervatívny a *verí* v možnosti filozofie aspoň v troch veciach: metafyzika je možná a potrebná (veď koľkokrát sa veda zmýlila a metafyzika mala pravdu), kozmológia a ľudské poznanie sú a zostávajú v centre záujmu filozofie. Svoje známe a časté spory s Wittgensteinom končí slovami: Wittgenstein "neukázal muče cestu z fľaše von (ako dúfal); pokladám skôr muču, ktorá sa z fľaše nevie vymaniť, za výstižný autoportrét Wittgensteinov" (s. 164). Hlavnou - náročnou a trvalou úlohou filozofie je *kritické* premýšľanie o univerze a o našom mieste v ňom, ale aj o nebezpečnej moci poznania a o našej schopnosti konať dobro i zlo. Hnidopišstvo, neznašanlivosť, intelektuálna nezodpovednosť, intolerancia a podobne filozofii škodia, zbavujú ju možnosti, ktoré by inak mohla využiť v prospech duchovného a mravného zlepšenia ľudstva. V tom je jej misia pri hľadaní lepšieho sveta.

Ako motto Popperovho intelektuálneho života by sme mohli uviesť vetu, k obsahu a zmyslu ktorej sa neustále vracal a ktorá je obsiahnutá v štúdií *V čo verí Západ?*: "Viera v bližneho a úcta k bližnému robí z nášho veku najlepší zo všetkých známych vekov; je to viera, ktorej opravdivosť dokazuje naša ochota prinášať obeť. Veríme v slobodu, lebo veríme v nášho bližneho. Odstránili sme otroctvo. A žijeme v najlepšom spoločenskom zriadení, o akom vôbec z histórie vieme, lebo je ochotné seba samé zlepšovať ... musíme mať však na pamäti, že aj najhoršie zlo našich čias sa zrodilo z túžby iným pomáhať a iným prinášať obeť" (s. 206).

Popperovo *Hľadanie lepšieho sveta* je čitateľskou skratkou, ktorá nás sprevádza po hlavných témach myslenia tohto humanistu a naozajstného mysliteľa - jedného z *velkých* v tomto storočí. Popperov *lepší svet* nie je svetom materiálneho dostatku, skôr - pokiaľ vôbec myslel na túto stránku života - absencie materiálneho nedostatku. Na svojom azda poslednom *pražskom* verejnom vystúpení, tri mesiace pred smrťou hovoril o našom *nekonečnom zápase za slobodu a spravodlivosť* - bez nich si *lepší svet* nevedel predstaviť. V tomto zápase Popper prežil *šťastný život* - život v spoločnosti ľudí a myšlienok. Myšlienky boli takmer rovnako dôležité, predsa však nie také dôležité ako ľudia. Ak budeme svoje myšlienky spájať s ľuďmi, ich situáciou, s úsilím *zlepšovať ju* a budeme pritom dostatočne *obozretní*, t.j. v Popperovom jazyku *kritickí*, nebudú to myšlienky márne, budú smerovať tam, kde môžu nadobudnúť svoj naozajstný zmysel.